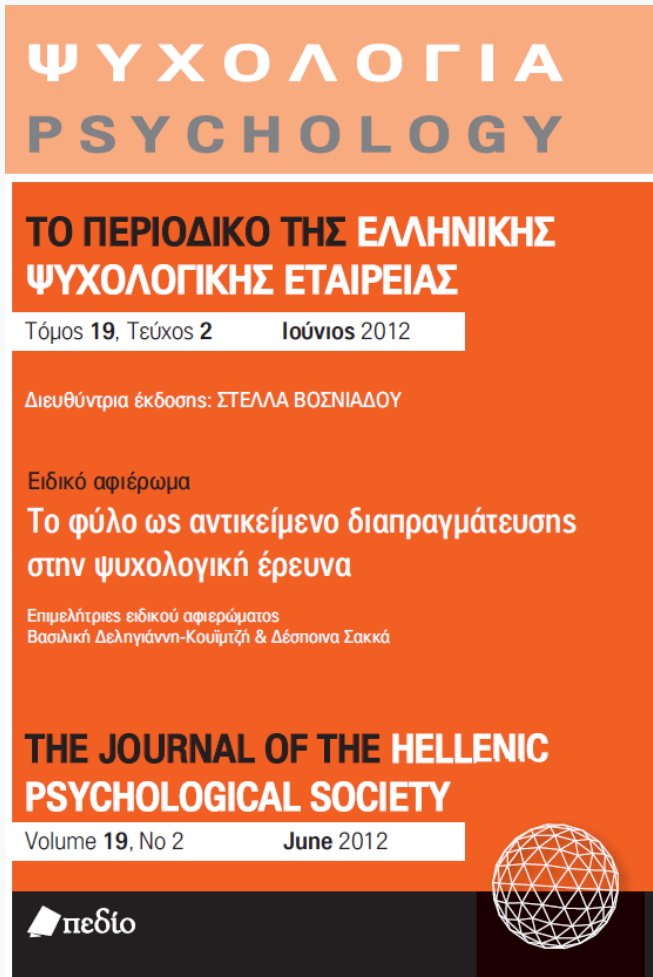

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 19, No 2 (2012)

Feminism and psychology: Implications for research, clinical practice and collective social action

Χριστίνα Αθανασιάδου

doi: [10.12681/psy_hps.23619](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23619)

Copyright © 2020, Χριστίνα Αθανασιάδου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Αθανασιάδου Χ. (2020). Feminism and psychology: Implications for research, clinical practice and collective social action. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 19(2), 230–236.
https://doi.org/10.12681/psy_hps.23619

Φεμινισμός και ψυχολογία: Συνέπειες στην έρευνα, στην κλινική πρακτική και στη συλλογική κοινωνική δράση

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι εργασίες αυτού του τεύχους εμπίπτουν στην ευρύτερη περιοχή της φεμινιστικής κριτικής ψυχολογίας, καθώς αναδεικνύουν την ιδιαίτερη και συχνά περιθωριοποιημένη εμπειρία διαφορετικών ομάδων γυναικών, τοποθετούν και ερμηνεύουν τα θέματα που πραγματεύονται σε σχέση με την υπάρχουσα κοινωνικο-πολιτισμική ιδεολογία όσον αφορά το φύλο ή/και την εθνική ταυτότητα και συνδέουν την επιστημονική διερεύνηση με την εφαρμογή στην πράξη, την ενδυνάμωση των συμμετεχόντων και την κοινωνικό-πολιτική δράση. Στο πλαίσιο του παρόντος σχολιασμού, επισημαίνονται τρία σημαντικά ζητήματα που έφερε στο προσκήνιο η φεμινιστική κριτική στην ψυχολογία, τα οποία αποτελούν ταυτόχρονα αντικείμενο συζήτησης σε όλες τις εργασίες. Τα στοιχεία αυτά είναι (α) η υιοθέτηση της ποιοτικής μεθοδολογίας στην ψυχολογική έρευνα, (β) η αναγνώριση της αλληλεπίδρασης της ταυτότητας του φύλου με άλλες ταυτότητες και (γ) οι έννοιες της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής δράσης.

Λέξεις κλειδιά: Φεμινιστική Κριτική Ψυχολογία, Ταυτότητα φύλου, Κοινωνική δράση.

1. Εισαγωγή

Όπως αναφέρεται και στον τίτλο αυτού του αφιερώματος, το φύλο υπήρξε αντικείμενο «διαπραγμάτευσης» στην ψυχολογική έρευνα εδώ και μερικές δεκαετίες (Hare-Mustin, & Marecek, 1990. Lips, 1988. Maccoby, & Jacklin, 1974. Marecek, 1995. Sayers, 1987. Worell, & Johnson, 1997). Το ενδιαφέρον έγκειται βεβαίως στον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται το φύλο (π.χ. άλλοτε ως βιολογική κατηγορία, άλλοτε ως κοινωνικοπολιτισμική ταυτότητα ή ως ρητορική κα-

τασκευή και άλλοτε ως σχέσεις ανισότητας ή εξουσίας ανάμεσα στα φύλα), καθώς και στον τρόπο με τον οποίο έχει εξελιχθεί η διερεύνηση του φύλου στην ψυχολογική έρευνα κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών.

Σε κάθε περίπτωση, τόσο η πραγμάτευση του φύλου στην έρευνα όσο και η κριτική των κυρίαρχων ψυχολογικών θεωριών προήλθαν από τους κόλπους του φεμινισμού. Η φεμινιστική κριτική στην επιστήμη της ψυχολογίας έβαλε στο στόχαστρο: (α) την πληθώρα των ερευνών και ερευνητικών μεθόδων οι οποίες είτε αποσιώπησαν είτε

1. Διεύθυνση: Επίκουρη Καθηγήτρια Συμβουλευτικής Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 541 24 Θεσσαλονίκη. E-mail: cathan@psy.auth.gr

παρερμήνευσαν την εμπειρία των γυναικών, συγκρίνοντάς τη με την αντίστοιχη των ανδρών, (β) τις κυρίαρχες θεωρίες, οι οποίες αναπαρήγαν σεξιστικές προκαταλήψεις εναντίον των γυναικών, (γ) τη διαδικασία της ψυχοδιαγνωστικής αξιολόγησης, η οποία δεν έλαβε υπόψη της τον παράγοντα φύλο και (δ) την παραδοσιακή θεραπεία ή συμβουλευτική η οποία προσωποποίησε τα γυναικεία προβλήματα, υποτιμώντας με αυτό τον τρόπο την κοινωνική και πολιτική θέση των γυναικών και τους περιορισμούς που αυτή συνεπάγεται (Tavris, 1993. Wilkinson, 1997. Enns, 2003. Suzuki, & Ahluwalia, 2003). Όπως χαρακτηριστικά επισήμανε η Kitzinger (1998, σελ. 201), «οι φεμινίστριες έμελε να αλλάξουν τόσο αυτό που γνωρίζουμε για τη γυναικεία και την ανδρική ψυχολογία, όσο και τον τρόπο με τον οποίο το γνωρίζουμε».

Στο παρόν τεύχος παρουσιάζονται έξι εργασίες οι οποίες στο σύνολό τους αντισταθούν τις παραπάνω θέσεις, καθώς: (α) αναδεικνύουν την ιδιαίτερη και συχνά περιθωριοποιημένη εμπειρία διαφορετικών ομάδων γυναικών (όπως των ανέργων γυναικών, των καρκινοπαθών και των χρηστών ουσιών), (β) τοποθετούν και ερμηνεύουν τα όποια ζητήματα στο πλαίσιο της υπάρχουσας (σεξιστικής και ρατσιστικής) κοινωνικοπολιτισμικής ιδεολογίας όσον αφορά το φύλο ή/και την εθνική ταυτότητα και (γ) συνδέουν την επιστημονική διερεύνηση με την άμεση εφαρμογή της παραγόμενης γνώσης, την ενδυνάμωση των συμμετεχόντων και την κοινωνικοπολιτική δράση. Αναμφισβήτητα, οι εργασίες του ειδικού αυτού τεύχους ανήκουν στον ευρύτερο χώρο της φεμινιστικής ψυχολογίας ή της φεμινιστικής κριτικής θεώρησης στην ψυχολογία, η οποία σύμφωνα με την Burman (σε αυτό το τεύχος) μπορεί να θεωρηθεί συνώνυμη της «αντιψυχολογίας». Ως «αντιψυχολογία» η συγγραφέας ορίζει την άρνηση να αποδεχθεί κάποιος κυρίαρχους ψυχολογικούς ισχυρισμούς με βάση προαποφασισμένους όρους, ενώ ταυτόχρονα διερευνά τις προϋποθέσεις τους και τις αξιολογεί σύμφωνα με τις επιστημολογικές, μεθοδολογικές και κυρίως πρακτικές συνέπειές τους.

Στη συνέχεια θα ήθελα να σχολιάσω τρία στοιχεία που ανέδειξε η κριτική αυτού του είδους στην

ψυχολογία και τα οποία έχουν διευρύνει σημαντικά, κατά την άποψή μου, τόσο το πεδίο της έρευνας όσο και το πεδίο των κλινικών εφαρμογών και των συλλογικών παρεμβάσεων υπέρ των γυναικών και άλλων περιθωριοποιημένων κοινωνικά ομάδων. Τα στοιχεία αυτά, που είναι: (α) η υιοθέτηση της ποιοτικής μεθοδολογίας στην έρευνα, (β) η αναγνώριση της αλληλεπίδρασης της ταυτότητας του φύλου με άλλες ταυτότητες και (γ) οι έννοιες της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής δράσης, αποτελούν αντικείμενο συζήτησης σε όλες τις εργασίες του παρόντος τεύχους.

2. Η ποιοτική μεθοδολογία στην έρευνα

Παρά τις αντικρουόμενες απόψεις, τα τελευταία χρόνια οι μεταμοντέρνες επιστημολογικές προσεγγίσεις στην έρευνα (π.χ. η αποδόμηση, ο κοστροκτιβισμός, ο μεταδομισμός, η ανάλυση λόγου, η αφηγηματική ανάλυση κ.ο.κ.) συνδέθηκαν με το φεμινισμό, ανοίγοντας το δρόμο για νέα ερευνητικά ενδιαφέροντα και θεματικές περιοχές (βλ. Burr, 1995. Herbun, 2000. Hollway, 1994. Nicholson, 1990. Wilkinson, & Kitzinger, 1995). Εκτός από την αμφισβήτηση των παραδοσιακών επιστημολογικών προϋποθέσεων και εννοιών (όπως η έννοια της αλήθειας, της ουδετερότητας, της αντικειμενικότητας και της εμπειρικής απόδειξης), η οποία στοχεύει στην ανάδειξη νέων τρόπων κατανόησης της ανθρώπινης εμπειρίας, υποστηρίζεται ότι οι παραπάνω μεταμοντέρνες προσεγγίσεις στην επιστήμη της ψυχολογίας έχουν συνεισφέρει σημαντικά στον εμπλουτισμό τόσο της ερευνητικής μεθοδολογίας όσο και των κλινικών εφαρμογών και των παρεμβάσεων στην κοινότητα (Gergen, 2001).

Ειδικότερα, η εργασία των Τάζογλου και Δηληγιάννη υιοθετεί τη μέθοδο της ανάλυσης λόγου με στόχο να περιγράψει την εμπειρία της ανεργίας εκ μέρους των έγγαμων άνεργων γυναικών, ενώ η εργασία των Αυδή, Ζηλιασκοπούλου και Ρούσση ακολουθεί τη φαινομενολογική ανάλυση προκειμένου να αποτυπώσει την εμπειρία της μαστεκτομής από την πλευρά των καρκινοπαθών γυ-

ναικών που την έχουν υποστεί. Ταυτόχρονα, και οι δύο εργασίες ενδιαφέρονται για τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες διαπραγματεύονται την ταυτότητά τους σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο έμφυλης ιδεολογίας, στίγματος και προκατάληψης, με εμφανείς και άμεσες συνέπειες σε ό,τι αφορά τη στήριξη και την καθοδήγηση των συγκεκριμένων γυναικών. Αντίστοιχα, η Burman ενστερνίζεται μια μετανεωτερική κριτική ανάλυση, προσεγγίζοντας την παιδική ηλικία ως κείμενο, έτσι ώστε να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο η αναπτυξιακή ψυχολογία (στην εκλαϊκευμένη της μορφή) χρησιμοποιείται όχι μόνο για την αναπαραγωγή μιας συγκεκριμένης έμφυλης ιδεολογίας σχετικά με το ρόλο των γυναικών και την ανατροφή των παιδιών, αλλά και για την προώθηση προϊόντων, γεγονός που τη συνδέει άμεσα με την καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη.

Με βάση τα παραπάνω, γίνεται κατανοητό ότι η φεμινιστική μεταμοντέρνα θεώρηση συμπεριέλαβε πρωτίστως την οπτική ή την εμπειρία περιθωριοποιημένων ομάδων τόσο στον τομέα της διερεύνησης όσο και σε εκείνον της αντιμετώπισης των προβλημάτων τους (Gergen, 2001. Maynard, & Purvis, 1994. Worell, & Etaugh, 1994). Δύο βασικές προϋποθέσεις αυτού του είδους της έρευνας αποτελούν, αφενός, η παραδοχή ότι τα ίδια τα μέλη μιας ομάδας (ή κοινότητας) γνωρίζουν καλύτερα τα ερωτήματα που τους απασχολούν και τα προβλήματα που θέλουν να αντιμετωπίσουν και, αφετέρου, η σπουδαιότητα της ανάδειξης της «φωνής» και του «λόγου» των μελών της ομάδας, έτσι ώστε να γίνουν ευρύτερα γνωστές οι ανάγκες, οι επιθυμίες αλλά και οι δυνατότητές τους (Goodman, Liang, Helms, Latta, Sparks, & Weintraub, 2004). Στην κατεύθυνση αυτή, η εργασία των Παπαθανασίου, Ποταμιάνου και Χαρίτου-Φατούρου επιχειρεί να φέρει στην επιφάνεια τη «φωνή» των γυναικών που κάνουν χρήση ουσιών, καθώς η επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας επιβεβαιώνει το περιορισμένο μέχρι και σήμερα ενδιαφέρον της σχετικής επιστημονικής έρευνας. Για παράδειγμα, τόσο η έρευνα όσο και η πλειονότητα των θεραπευτικών προγραμμάτων αφορούν σχεδόν αποκλειστικά ζητήματα εγκυμοσύνης, μητρότητας και υγείας των παιδιών

των γυναικών που κάνουν χρήση ουσιών, ή επικεντρώνονται απλώς στις διαφορές μεταξύ των φύλων, δηλαδή στη σύγκριση του γυναικείου με τον ανδρικό πληθυσμό.

Επιπλέον, οι ποιοτικές προσεγγίσεις φαίνεται ότι ενδυναμώνουν παράλληλα τους συμμετέχοντες στην έρευνα (και όχι μόνον), καθώς εστιάζονται σε εμφανή οφέλη, κάνουν λόγο για πρόσβαση στη γνώση, για συνειδητοποίηση, για αλλαγή, ακόμη και για πολιτική δράση. Σύμφωνα λοιπόν με τη μεταμοντέρνα άποψη, η θεωρητική-ερευνητική προσέγγιση γίνεται ταυτόχρονα και ένας τρόπος παρέμβασης στο πρόβλημα (Gergen, 2001. Haverkamp, 2005).

3. Η αλληλεπίδραση της ταυτότητας του φύλου με άλλες ταυτότητες

Το δεύτερο στοιχείο, κοινό σε αρκετές από τις παραπάνω εργασίες, αποτελεί, από τη μια, η προσέγγιση της ταυτότητας του φύλου ως κοινωνικοπολιτισμικής (ρητορικής) κατασκευής και, από την άλλη, η αλληλεπίδρασή της με άλλες ταυτότητες και κυρίως με την εθνική ταυτότητα. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνουν στην εργασία τους οι Τάζογλου και Δελγιάννη, «το φύλο θεωρείται ότι βρίσκεται υπό διαπραγμάτευση, καθώς το ίδιο και οι έμφυλες σχέσεις παύουν να αποτελούν καθορισμένες, αμετάβλητες και απόλυτα διαχωρισμένες διευθετήσεις, αλλά αντιθέτως προβάλλουν ως κοινωνικά και πολιτικά κατασκευασμένες πρακτικές» (σε αυτό το τεύχος).

Ειδικότερα, στην εργασία της Σακκά, η οποία αφορά τις προσδοκίες μιας ομάδας εφήβων από τη μειονότητα της Θράκης για τη μελλοντική επαγγελματική και οικογενειακή τους κατάσταση, καθώς και για τις σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, αναδεικνύονται οι «πολλαπλές ταυτότητες» που διαμορφώνονται από πολιτισμικά διαφορετικές (ως προς το φύλο, τη θρησκεία και την κοινωνική θέση) ομάδες εφήβων. Έτσι, από τη μία πλευρά, σε έναν πληθυσμό εφήβων, τα αγόρια της μειονότητας περιορίζουν τις μελλοντικές τους επιλογές σε σχέση με τα αγόρια της πλειονότητας, ενώ από την άλλη τα κορίτσια της μειονότητας απο-

τελούν συχνά στόχο διπλής (λόγω φύλου και εθνικότητας) ή ακόμη και πολλαπλής διάκρισης. Σε αντίθεση με τη φεμινιστική πολιτισμική παράδοση, η οποία εμμένει σε ουσιακρατικές και δυϊστικές (π.χ. ατομικό/συλλογικό, αρσενικό/θηλυκό) ερμηνείες της κουλτούρας και του εαυτού (Chodorow, 1978. Gilligan, 1993. Miller, 1986), στους κόλπους της φεμινιστικής κριτικής προσέγγισης υποστηρίζεται ότι η κουλτούρα αποτελεί έναν συνδυασμό ποικίλων ταυτοτήτων, όπως η φυλετική, η εθνική, η κοινωνικοοικονομική, η σεξουαλική κ.ο.κ., οι οποίες διαμορφώνονται, αναπαράγονται και ανταγωνίζονται μεταξύ τους στο πλαίσιο σχέσεων εξουσίας, περιορίζοντας την έννοια του εαυτού (Qin, 2004).

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι παραπάνω παραδοχές φαίνεται ότι έχουν αντίκτυπο στη φεμινιστική έρευνα και στην κλινική δουλειά με δύο τρόπους (Qin, 2004). Πρώτον, επιβάλλουν την παραγωγή θεωριών μικρότερης κλίμακας, οι οποίες αφορούν διαφορετικές ομάδες γυναικών και λαμβάνουν υπόψη τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιες οι γυναίκες αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ή/και κατανοούν τη μοναδική εμπειρία τους. Δεύτερον, προτρέπουν τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας να «αγκαλιάσουν» αυτή τη διαφορετικότητα, δηλαδή να αποδεχθούν και να κατανοήσουν τη διαφορετική κοινωνική ταυτότητα του κάθε ατόμου. Παρόμοια ζητήματα τίγονται εκτενώς στην εργασία της Μαλικιώση-Λοΐζου, η οποία επισημαίνει τα κοινά στοιχεία ανάμεσα στη φεμινιστική ψυχολογία και την πολυπολιτισμική θεωρία, αναπτύσσοντας τις βασικές αρχές ενός σύγχρονου φεμινιστικού και ταυτόχρονα πολυπολιτισμικού μοντέλου στη συμβουλευτική.

Τόσο η πολυπολιτισμική όσο και η φεμινιστική προσέγγιση στη συμβουλευτική μοιράζονται πλέον την κοινή πεποίθηση ότι οι αγωνίες και οι συγκρούσεις που βιώνουν τα άτομα δεν είναι δυνατόν να επιλυθούν δίχως να επέλθουν αλλαγές στις καταπιεστικές κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες από τις οποίες προκύπτουν (Goodman et al., 2004). Για τον λόγο αυτό, και οι δύο προσεγγίσεις: (α) δίνουν έμφαση στους τρόπους με τους οποίους διάφορα συστήματα καταπίεσης (όπως ο ρατσισμός, ο εθνοκεντρισμός, ο

σεξισμός κ.ο.κ.) επηρεάζουν ή δημιουργούν πολλά από τα ψυχικά προβλήματα, (β) υποστηρίζουν ότι οι στρατηγικές επιβίωσης που χρησιμοποιούν τα άτομα σε συνθήκες καταπίεσης εκλαμβάνονται λανθασμένα ως ψυχοπαθολογία και (γ) βοηθούν τους πελάτες τους να αντιμετωπίσουν άμεσα και αποτελεσματικά διάφορες καταπιεστικές καταστάσεις στη ζωή τους (Goodman et al., 2004). Θεμελιώδεις αρχές και των δύο προσεγγίσεων αποτελούν η διαρκής αυτοαξιολόγηση του/της συμβούλου, η ισοτιμία στη συμβουλευτική σχέση, η κατανόηση της «φωνής» του άλλου, η αφύπνιση της συνείδησης, η έμφαση στις ικανότητες και η ενδυνάμωση των πελατών.

4. Κοινωνική δικαιοσύνη και κοινωνική δράση

Τέλος, ένα τρίτο σημαντικό στοιχείο της φεμινιστικής αλλά και της πολυπολιτισμικής θεώρησης στην ψυχολογία αποτελούν οι έννοιες της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής δράσης, οι οποίες αναλύονται κυρίως στο κείμενο της Μαλικιώση-Λοΐζου, αλλά τίγονται εμμέσως και σε άλλες εργασίες, όπως αυτή της Burman. Κοινωνική δικαιοσύνη σημαίνει μείωση της θεσμικής κυριαρχίας και της καταπίεσης (η οποία έχει τόσο πολιτικές όσο και ψυχολογικές επιπτώσεις), αφορά το βαθμό στον οποίο μια κοινωνία υποστηρίζει εκείνα τα στοιχεία που είναι απαραίτητα για μια καλή ποιότητα ζωής και συνεπάγεται την ενίσχυση των αξιών της αυτοανάπτυξης και του αυτοκαθορισμού σε κάθε πολίτη (Speight & Vera, 2003). Στόχος της κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελεί η πλήρης και ισότιμη συμμετοχή όλων των κοινωνικών ομάδων σε μια κοινωνία, η οποία ανταποκρίνεται αμοιβαία στις ανάγκες τους, ενώ όλα τα μέλη της αισθάνονται φυσικά και ψυχολογικά προστατευμένα και ασφαλή.

Λέγεται ότι η επιστήμη της ψυχολογίας που διαπνέεται από τις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης ενδιαφέρεται όχι μόνον να κατανοήσει τον κόσμο, αλλά και να τον αλλάξει (Vera & Speight, 2003). Παρότι η ατομική συμβουλευτική υποστήριξη αποτελεί έναν τρόπο παροχής υπηρεσιών σε

άτομα από καταπιεσμένες ομάδες, η δυνατότητα να επιφέρει κανείς σημαντικές κοινωνικές αλλαγές είναι περιορισμένη. Έτσι, στόχος των συμβουλευτικών παρεμβάσεων γίνεται όχι μόνον το άτομο, αλλά το κοινωνικό πλαίσιο γενικά. Για το λόγο αυτό οι ερευνητές επιμένουν ότι οι συμβουλευτικοί ψυχολόγοι πρέπει να επεκτείνουν το ρόλο τους στο ευρύτερο επίπεδο της κοινότητας, να διεκδικήσουν ενεργά την ισότητα των δικαιωμάτων, να ασχοληθούν με την πρόληψη αλλά και να εδραιώσουν τη διδασκαλία και την έρευνά τους σε συλλογικές διαδικασίες κοινωνικής δράσης (Μαλικιώση, σε αυτό το τεύχος. Vera, & Speight, 2003). Με άλλα λόγια, οι ψυχολόγοι, γενικότερα, καλούνται σήμερα να συμφιλιώσουν το ρόλο τους ως θεραπευτών με εκείνον ως φορέων κοινωνικής αλλαγής και να υιοθετήσουν μια προσέγγιση η οποία αμφισβητεί τις συμμαχίες της επιστήμης της ψυχολογίας με το κοινωνικό σύστημα, ενώ ταυτόχρονα δημιουργεί τρόπους προώθησης της ψυχικής υγείας σε συνδυασμό με την κοινωνική δικαιοσύνη (Prilleltensky & Prilleltensky, 2003).

Ολοκληρώνοντας, θα αναφερθώ σε ένα σύνολο αρχών και δεσμεύσεων τις οποίες αναφέρει σε πρόσφατο άρθρο της η Michelle Fine (2011), επιδιώκοντας να ενισχύσει με τον τρόπο αυτό μια κριτική ψυχολογική θεώρηση διαποτισμένη από τη φεμινιστική επιστημολογία. Ταυτόχρονα, οι συγκεκριμένες αρχές συνοψίζουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα βασικά θέματα αυτής της συζήτησης και ενισχύουν μια πολιτικά δραστήρια ψυχολογία που ενδιαφέρεται για την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Οι δεσμεύσεις αυτές δεν είναι άλλες από: (α) την ανάγκη διενέργειας ερευνών που εκφράζουν αλληλεγγύη σε περιθωριοποιημένες κοινωνικά ομάδες (π.χ. φυλακισμένων, ομοφυλοφίλων, κακοποιημένων κ.ο.κ.), επιδιώκοντας ταυτόχρονα τη συνεργασία με συλλογικούς φορείς για τη διοργάνωση δράσεων ενημέρωσης της κοινότητας, (β) την υιοθέτηση κριτικών συμμετοχικών μεθόδων έρευνας, οι οποίες δίνουν προτεραιότητα σε όσες/ους έχουν υποστεί την αδικία και, επομένως, είναι σε θέση να γνωρίζουν καλύτερα όλα όσα τους απασχολούν και τους προβληματίζουν και (γ) την ανάπτυξη θεωριών για τους τρόπους με τους οποίους γίνονται πράξη ο αποκλεισμός, η

αποστέρηση, η περιθωριοποίηση, αλλά και η αντίσταση και η διαμαρτυρία (Fine, 2011).

Βιβλιογραφία

- Burr, V. (1995). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Enns, C. Z. (2003). Contemporary adaptations of traditional approaches to the counseling of women. In M. Kopala, & M. A. Keitel (Eds.), *Handbook of Counselling Women* (pp. 3-21). London: Sage.
- Fine, M. (2011). Troubling calls for evidence: A critical race, class and gender analysis of whose evidence counts. *Feminism & Psychology*, 22(1), 3-19.
- Gergen, K. J. (2001). Psychological science in a postmodern context. *American Psychologist*, 56(10), 803-813.
- Gilligan, C. (1993). *In a different voice: Psychological theory and women's development* (2nd ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goodman, L. A., Liang, B., Helms, J. E., Latta, R. E., Sparks, E., & Weintraub, S. R. (2004). Training counseling psychologists as social justice agents: Feminist and multicultural principles in action. *The Counseling Psychologist*, 32(6), 793-837.
- Hare-Mustin, T. R., & Marecek, J. (Eds.) (1990). *Making a difference. Psychology and the construction of gender*. New Haven and London: Yale University Press.
- Haverkamp, B. E. (2005). Ethical perspectives on qualitative research in Applied Psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 146-155.
- Hepburn, A. (2000). On the alleged incompatibility between relativism and feminism psychology. *Feminism & Psychology*, 10(1), 91-106.
- Hollway, W. (1994). *Subjectivity and method in psychology: Gender, meaning and science*. London: Sage Publications.
- Kitzinger, C. (1998). Feminist psychology in an interdisciplinary context. *Journal of Gender Studies*, 7(2), 199-209.
- Lips, M. H. (1988). *Sex and gender: An introduction*.

- Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company.
- Maccoby, E., & Jacklin, C. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Marecek, J. (1995). Gender, politics and psychology's ways of knowing. *American Psychologist, 50*(3), 162-163.
- Maynard, M., & Purvis, J. (Eds.) (1994). *Researching women's lives from a feminist perspective*. London: Taylor and Francis.
- Miller, J. B. (1986). *Toward a new psychology of women* (2nd ed.). Boston: Beacon Press.
- Nicholson, L. (Ed.) (1990). *Feminism/Postmodernism*. New York & London: Routledge.
- Prilleltensky, I., & Prilleltensky, O. (2003). Synergies for wellness and liberation in counseling psychology. *The Counseling Psychologist, 31*(3), 273-281.
- Qin, D. (2004). Toward a critical feminist perspective of culture and self. *Feminism & Psychology, 14*(2), 297-312.
- Sayers, J. (1987). Psychology and gender divisions. In G. Weiner, & M. Arnot (Eds.), *Gender under scrutiny: New inquiries in education*. London: Hutchinson & Open University Press.
- Speight, S. L., & Vera, E. M. (2004). A social justice agenda: Ready or not? *The Counseling Psychologist, 32*(1), 109-118.
- Suzuki, L. A., & Ahluwalia, M. K. (2003). Gender issues in personality, cognitive and vocational assessment of women. In M. Kopala, & M. A. Keitel (Eds.), *Handbook of counseling women* (pp. 119-130). London: Sage.
- Tavris, C. (1993). The mismeasure of woman. *Feminism & Psychology, 3*(2), 149-168.
- Vera, E. M., & Speight, S. L. (2003). Multicultural competence, social justice, and counselling psychology: Expanding our roles. *The Counseling Psychologist, 31*(3), 253-272.
- Wilkinson, S. (1997). Feminist Psychology. In D. Fox, & I. Prilleltensky (Eds.), *Critical Psychology. An introduction* (pp. 247-264). London: Sage.
- Wilkinson, S., & Kitzinger, C. (Eds.) (1995). *Feminism and discourse: Psychological perspectives*. London: Sage Publications.
- Worell, J., & Etaugh, C. (1994). Transforming theory and research with women. *Psychology of Women Quarterly, 18*, 443-450.
- Worell, J., & Johnson, N. (Eds.) (1997). *Shaping the future of feminist psychology. Education, research and practice*. Washington, DC: American Psychological Association.

Feminism and psychology: Implications for research, clinical practice and collective social action

CHRISTINA ATHANASIADES¹

ABSTRACT The papers of this special issue fall into the general area of the feminist critical psychology, since they reveal the special and often marginalized experience of different groups of women, place and interpret the issues discussed within the context of the existing social-cultural ideology regarding to gender and/or ethnic identity and connect the scientific research with practice, the empowerment of the participants and the social-political action. This commentary underlies three important issues that have been brought into the front by this feminist critique on psychology and which are also discussed among all the papers. These are (a) the adaptation of qualitative methodology in psychological research, (b) the recognition of the interaction between the identity of gender and other identities, as well as (c) the notions of social justice and social action.

Keywords: Feminist Critical Psychology, Gender identity, Social action.

1. *Address:* Assistant Professor in Counseling Psychology, Department of Psychology, Aristotle University of Thessaloniki, 541 24 Thessaloniki. E-mail: cathan@psy.auth.gr